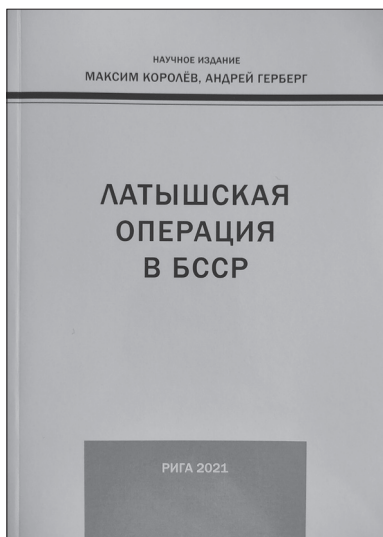

<https://doi.org/10.22364/lviz.117.12>

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., profesors, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte; vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtā

Maksim Korolev,
Andrei Gerberg. *Latyšskaia operatsiia v BSSR*. Riga, 2021.
319 s.: ill.
ISBN 978-9934-18-652-3

The work by Belarusian historians Maksim Koroliov and Andrei Gerberg, which it was impossible to publish in Belarus due to the political situation and was therefore published in Latvia, addresses an essential issue in the history of both Belarus and Latvia: the history of the ethnic Latvian community in Belarus in the interwar period and the mass terror against it in the second half of the 1930s. The book focuses

on the period of implementation of the so-called “Latvian Operation”, which was launched in December 1937 and entailed the repression of thousands of people throughout the USSR, based only on the criteria of their ethnic background. The book is well-written, it expertly tackles the abovementioned issue, which practically has not been studied yet, skilfully using the accessible sources stored in Belarusian and Russian archives as well as other groups of sources. An important annex of the book presents systematised information about 900 repressed ethnic Latvian residents of Belarus.

Latvijā LU Akadēmiskajā apgādā izdota divu Baltkrievijas vēsturnieku, Vitebskas Medicīnas universitātes Sociālo un humanitāro zinātņu katedras pasniedzēju Maksima Koroļova un Andreja Gerberga sagatavotā apjomīgā grāmata par Baltkrievijas latviešiem un ievēro-

jamas viņu daļas fizisku iznīcināšanu Padomju Savienībā realizētā masu terora laikā 1937.–1938. gadā. Turklāt šis terors faktiski pilnībā izbeidza jebkādu latviešu organizētu nacionāla rakstura darbību Baltkrievijā jeb saskatāmu latviešu iedzīvotāju nacionālās grupas pastāvēšanu kopumā.

Abi autori, īpaši Maksims Koroļovs, jau vairākus gadus aktīvi pievērsušies Baltkrievijas latviešu vēstures tēmas pētniecībai. Jāmin 2012.–2021. gadā izdotā gadagrāmata (zinātnisku rakstu krājums) “Latyshy i belarusy: vmeste skvoz’ veka”, vairākas monogrāfijas, biogrāfiskās vārdnīcas un avotu krājumi.¹ Cita starpā M. Koroļova vadītā pētnieku grupa Vitebskas Medicīnas universitātes Sociālo un humanitāro zinātņu katedrā apmēram desmit gadus aktīvi sadarbojās ar LU Vēstures un filozofijas fakultāti. Minētās aktivitātes, ieskaitot jebkādu objektīvu Baltkrievijas latviešu vēstures izpēti šajā valstī, tika vardarbīgi pārtrauktas 2020. gadā (M. Koroļovs šobrīd pārcēlies uz Poliju).

To, ka jautājums ir ļoti būtisks no Latvijas un latviešu vēstures viedokļa, skaidri apliecina sekojošais: kaimiņzemes Baltkrievijas teritorija 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā kļuva par vienu no galvenajām latviešu tautības izceļotāju no Baltijas guberņām apmešanās vietām. Latvieši veidoja t. s. kolonijas jeb ciemus Vitebskas guberņas baltkrievu apdzīvotajā daļā, Mogiļevas guberņā un citur. Ļoti daudzi no viņiem, līdzīgi kā impērijas Krievijas teritorijā dzīvojošie latvieši, pēc Krievijas Pilsoņu kara noslēguma neizšķīrās par atgriešanos dzimtenē sakarā ar jaunajā dzīvesvietā iekoptajiem lauku īpašumiem un citiem faktoriem, kuri nebija saistīti ar politisko pārliecību. Pēc tautas skaitīšanas datiem, Baltkrievijas Padomju Sociālistiskajā Republikā 1926. gadā dzīvoja 14 061 latvietis (lielākā daļa – 6,8 tūkstoši Vitebskas, ap 2000 – Polockas, 1,8 tūkstoši – Mogiļevas un ap 900 – Gomeļas apgabalā, kopumā veidojot 0,28% no visiem iedzīvotājiem), turklāt

¹ Korolev, Maksim, Martinkevich, Ivan, Golubev, Vadim (2012). “*Belorusskie latyshy na prigranich’i (v mezhoennyi period)*”. Minsk: RIVSh; Korolev, Maksim, Jēkabsons, Ēriks (2017). *Konsulstvo i konsuly Latvii v Vitebske*. Vitebsk: NIP “Lib”; Korolev, Maksim (red.) (2016). *Latyshy v belorusskoi istorii*. Minsk: RIVSh; Korolev, Maksim (gl. red.) (2018). *Latviiā–Belarus’: 1918–2018*. Minsk: Chetyre chetverti; Korolev, Maksim (red.) (2019). *Belorusskii sled v latviiskoi istorii: biograficheskie spravochnik*. Minsk: RIVSh.

10 869 no viņiem – laukos. Kopumā Baltkrievijas teritorijā tolaik bija reģistrētas 67 latviešu apdzīvotas vietas.²

Darbu recenzējuši Baltkrievijas Valsts universitātes profesors Vjačeslavs Meņkovskis, Krievijas Zinātņu akadēmijas Vispārējās vēstures institūta galvenais zinātniskais līdzstrādnieks, joprojām viens no ievērojamākajiem un objektīvākajiem attiecīgā posma Krievijas vēsturniekiem Aleksandrs Šubins un – kas mūsu gadījumā īpaši būtiski – Latvijas vēsturnieks Jānis Riekstiņš, kurš šodien uzskatāms faktiski par vienīgo Latvijas vēsturnieku, kurš iespēju robežās padziļināti zinātniski pētījis aplūkoto jautājumu.

Grāmatas izdošanu Latvijā atbalstīja medicīnas profesoru Kristapa un Bertrama Zariņu izveidotais Richarda Zariņa piemiņas fonds, kura līdzekļus administrē Latvijas Universitātes fonds. Tādējādi R. Zariņa piemiņas fonds, kas jau desmit gadus aktīvi atbalsta vēstures pētniecības attīstību Latvijā, ir ierakstījis vēl vienu spilgtu lappusi savas darbības vēsturē – šoreiz atbalsts sniegts ar Latvijas un latviešu vēstures traģiskām šķautnēm saistīta svarīga ārvalstu pētnieku darba izdošanai, kas politisku iemeslu dēļ nevarēja notikt autoru mītnes zemē – Baltkrievijā (pēc 2020. gada augusta notikumiem valdošais režīms radījis apstākļus, kuros padomju represiju pētniecība kļuvusi neiespējama, un daudzi zinātnieki tiek atbrīvoti no darba un pat spiesti pamest savu valsti). Tādējādi aplūkotā grāmata pagaidām uzskatāma par zināmu noteikta pētniecības posma noslēgumu Baltkrievijā, kas visumā uzskatāms par labi izdevušos.

Cita starpā, minētā situācija atspoguļojas arī grāmatas priekšvārdā, kurā autori vispārīgi atzīmē Staļina represiju “neērtumu” mūsdienās Baltkrievijā valdošajam režīmam un trāpīgi konstatē, ka tik ilgi, kamēr tauta pilnībā neizpratīs 20. gadsimta 30. gadu otrās puses norises, “šie briesmīgie notikumi” draud atkārtoties un turpināties. Tieši tāpēc autori uzskata par nepieciešamu ar šo darbu “atjaunot atmiņā” no tās 30. gadu otrajā pusē faktiski izdzēstos Baltkrievijas latviešus.

Galveno darba avotu bāzi veido autoriem pieejamie Baltkrievijas Republikas Nacionālā arhīva, Krievijas valsts arhīvu, Ukrainas Drošības dienesta arhīva materiāli, kā arī Krievijas biedrības “Memorial” apkopotās datubāzes. Autori pamatoti atzīmē, ka darbu iespaido Balt-

² Sk.: Krivoshei, Dmitrii (2007). Latyshskoe naselenie Belarusi v mezhvoennyi period. *Latvijas Arhīvi*, 2, 121.–161. lpp.

krievijas Valsts drošības komitejas arhīva materiālu nepieejamība pētniekiem un dažkārt pat represēto personu tuviniekiem (saskaņā ar spēkā esošajiem Baltkrievijas likumiem ar 20. gadsimta 30. gadu otrās puses represijām saistītie dokumenti valsts arhīviem tiks nodoti 2081. gadā). Norišu ilustrācijai izmantota arī Latvijas krievu valodā iznākušajā laikrakstā “Segodnia” sniegtā informācija (diemžēl nav izmantoti latviešu valodā izdotie laikraksti), kā arī dažāda rakstura atmiņas, Viļņā (Lietuvā) 2018. gadā publicētie materiāli par Oršā un tās apkārtnē nogalinātajiem cilvēkiem (no apmēram 3500 nogalinātajiem vismaz 49 bija latvieši) u. c. materiāli.

Pirmajā nodaļā autori samērā detalizēti aplūko jautājuma izpētes stāvokli, īsi, bet pietiekami raksturojot situāciju padomju, Krievijas, Eiropas un ASV, Latvijas, kā arī Baltkrievijas historiogrāfijā un minot galvenos terorā kopumā un konkrēti latviešu represēšanai Padomju Savienībā veltītos darbus (Latvijas gadījumā minēti tādi autori kā Heinrichs Strods, Vilis Krūmiņš, Aivars Beika, Jānis Riekstiņš, Ēriks Jēkabsons), visumā pamatoti secinot, ka 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē notikušās Baltkrievijas latviešu represēšanas jautājums līdz šim faktiski nav pētīts. Šeit gan noteikti būtu bijis lietderīgi minēt baltkrievu vēsturnieka Dmitrija Krivošeja Latvijā publicēto, iepriekš citēto zinātnisko rakstu par Baltkrievijas latviešu iedzīvotājiem starpkaru periodā.

Otrajā nodaļā samērā detalizēti aplūkota latviešu dzīve padomju Baltkrievijā līdz 20. gadsimta 30. gadu sākumam, iekļaujot Pilsoņu kara gadus, t. s. NEPa (*Novaia ekonomicheskaia politika* – Jaunā ekonomiskā politika) jeb zināma ekonomiskā un arī politiskā liberālisma gadus Padomju Savienībā kopumā, kad padomju Baltkrievijā uzplauka ne vien baltkrievu nacionālā kultūras darbība, bet arī latviešu, poļu, ebreju u. c. mazākumtautību aktivitātes, ko pamatā apturēja pāreja uz masveida kolektivizāciju un industrializāciju 20. gadsimta 20. gadu beigās. Aplūkoti latviešu dzīves un darba apstākļi, iespēju robežās viņu militāri politiskās aktivitātes Pilsoņu kara gados, t. sk. “sarkano” latviešu karaspēka vienības piedalīšanās pretboļševistiskajās partizānu grupās, 20. gadu dzīve latviešu ciemos komunistu Vilhelma Knoriņa vadītajā padomju Baltkrievijā (cita starpā šajā laikā Baltkrievijā tika izveidotas t. s. latviešu “lauku padomes” jeb *sel'sovet*), arī pirmās masveida represijas – “sarkanais terors” kara gados un pirmā iedzīvotāju masveida deportācija 1925. gadā, kura skāra arī latviešus, Latvijas robežas tuvuma faktora iespaids uz varasiestādēm un iedzīvotājiem, kā arī citi jautājumi.

Trešajā nodaļā vispārējo PSRS vēstures attīstības gaitas iezīmju kontekstā raksturots latviešu stāvoklis Baltkrievijā t. s. “pārejas periodā” uz “lielo teroru”, sākot ar 30. gadu sākumu – represiju vilnis 1933. gada martā (apcietināti 18 802 cilvēki), pakāpeniskā latviešu lauku padomju likvidācija. Simbolisks ir fakts, ka 1934. gadā, kad tika izveidots Baltkrievijas Padomju Sociālistiskās Republikas Iekšlietu tautas komisariāts, par pirmo tā vadītāju kļuva latvietis Leonīds Zakovskis (īstajā vārdā Heinrihs Štubis), kurš vēlākajos gados tapa par vienu no asiņainākajiem “lielā terora” realizētājiem visas PSRS mērogā, sasniedzot šīs valsts iekšlietu tautas komisāra vietnieka amatu un personiski ar īpašu degsmi realizējot arī savu tautiešu fiziskas iznīcināšanas akcijas.

Ceturtajā un piektajā nodaļā iztirzāta tieši masu represiju norise 1937.–1938. gadā, īpašu uzmanību pievēršot, t. s. “latviešu operācijai”, kuru PSRS represīvā aparāta vadība uzsāka 1937. gada 3. decembrī – uzreiz pēc t. s. “poļu operācijas” un kuras laikā tika apcietināti simtiem visdažādāko profesiju pārstāvju, vadoties pēc etniskās piederības vai sakariem ar konkrētas tautības cilvēkiem. Kopumā “latviešu operācijas” gaitā vien Baltkrievijā tika arestētas, nežēlīgi, sadistiski spīdzinātas, panākot būtībā absurdas atzišanās spiegošanā u. tml., 1459 personas (viņu vidū 1089 latvieši), taču daudzi tika represēti arī ārpus šīs operācijas ietvariem.

Darbu noslēdz apjomīgi pielikumi. Īpaši nozīmīgs ir 2. pielikums, kurā iekļauti autoru apzinātie represēto Baltkrievijas latviešu vārdi, no pieejamajiem avotiem sniedzot arī īsus viņu biogrāfiskos datus (dzimšanas laiks un vieta, izglītība, piederība komunistiskajai partijai, adrese, amats, aresta laiks, apsūdzība, spriedums, nāvessoda gadījumā tā izpildes datums vai rehabilitācijas datums). Kopumā pielikumā iekļauti tieši 900 personu vārdi (799 vīrieši un 101 sieviete). Skaidrs, ka pieejamie organizācijas “Memorial” dati sniedz vienīgi ieskatu oficiāli par latviešiem reģistrēto represēto Baltkrievijas latviešu iedzīvotāju sastāvā, jo, kā pamatoti norāda paši autori darba secinājumos, saskaņā ar oficiālās tautas skaitīšanas rezultātiem 1939. gadā latviešu skaits Baltkrievijā, salīdzinot ar 1926. gadu, bija samazinājies par 42,3% (nokrities no 14 061 līdz 8117 cilvēkiem), un pilnīgi skaidrs, ka blakus dabiskajai mirstībai un eventuālai migrācijai samazinājuma cēloņi meklējumi masu represijās, kurās tika nogalināti tūkstošiem Baltkrievijas latviešu. Tomēr pielikumā iekļautā informācija ir pietiekami reprezentatīva un skaidri parāda vispārīgās tendences – lielākajai daļai apcietināto tika

piespriests un izpildīts “augstākais soda mērs” jeb nāvessods nošaujot, absolūti lielākā daļa bija vienkāršā darba strādnieki (starp vīriešiem – 41,1%) vai zemnieki – kolhoznieki vai sovhoznieki (20,7% vīriešu), u. c. Turklāt interesanti, ka 11,5% (92 vīrieši) bija “vadošas amatpersonas”.

Grāmata ir bagātināta ar daudzām krāsainām ilustrācijām, kas diezgan būtiski papildina un padara uzskatāmāku noriņu izklāstu. No slēgumā ievietots arī kopsavilkums latviešu un angļu valodā.

Daži ieteikumi grāmatas izdevumam latviešu valodā, kāds būtu ļoti vēlams. Pašreizējais grāmatas nosaukums ir mulsiņošs, ārpus Baltkrievijas neizprotams un arī metodoloģiski nepareizs. Pirmkārt, gandrīz neviens ārpus Baltkrievijas nesaprot, ko nozīmē abreviatūra “BSSR” (saīsinājumu lietošana šāda mēroga nosaukumos vispār ir neatbalstāma, bet šeit domāts Padomju Savienībā ietilpstošais administratīvais veidojums *Belaruskaia Sovetskaia Sotsialisticheskaia Respublika* jeb Baltkrievijas Padomju Sociālistiskā Republika). Otrkārt, neviens ārpus ierobežota, PSRS 1937.–1938. gada masu terora jomā specializējušos vēsturnieku loka nesaprot, ko nozīmē nosaukumā ietvertais termins “Latyshskaia operatsiia” (Latviešu operācija). Situāciju varēja atrisināt, kaut ievietojot skaidrojošu un zinātnisku apakšvirsrakstu, turklāt noteikti iekļaujot tajā arī aprakstīto noriņu gadus. Tāpat, gatavojot eventuālo nākamo grāmatas izdevumu, noteikti vērts apsvērt izmantotā avotu un literatūras saraksta, kā arī personu rādītāja nepieciešamību.

Neraugoties uz minētajām nepilnībām, jākonstatē, ka M. Koroļovs un A. Gerbergs ir uzrakstījuši darbu, kuram ir ļoti liela nozīme ne vien Baltkrievijas un bijušās Padomju Savienības, bet arī Latvijas un latviešu vēstures kontekstā. Un nākotnē būtu ļoti vēlams apsvērt iespēju darbu papildināt, t. sk. ar recenzijā norādītajiem aspektiem (nodaļa vai apakšnodaļa par Baltkrievijas latviešu izcelsmi, skaita un sastāva ģenēzi, jauniem avotiem u. c.), un publicēt to arī latviešu valodā.

© 2022 Ēriks Jēkabsons
Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā
saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)